

A néphagyományokban rejlő környezettudatosság

(Environmental Awareness Hidden in Folklore)

Molnár Katalin*

Soproni Egyetem, Benedek Elek Pedagógiai Kar
Társadalom-, Szociális és Kommunikációtudományok Intézet

Kivonat

A globális és helyi környezeti problémák következtében egyre nagyobb hangsúly tevődik a fenntarthatóság és környezeti nevelés kérdéskörére. A nevelési-oktatási célokba, feladatokba, élménydús tevékenységeket szükséges illeszteni, melyek hatékonyan szolgálják a szemléletváltást. Beépülnek a személyiségbe, s ezáltal fenntartható, környezettudatos életvitelt, annak szokásait alakítják ki a bioszféra megőrzése érdekében. Újra kell gondolni hagyományainkat, szokásainkat a környezettudatosság szempontjából, hogy élménnyel és cselekvéssel teli mindennapi tevékenységekben tudjunk hatékonyan szemléletet formálni.

Témakörök:

- Környezeti nevelés és a családi értékrend összefüggései
- A népi ismeretek tanításának története
- Kapcsolat a környező természettel
- Környezeti nevelés az óvodapedagógusok képzésében

Kulcsszavak: fenntarthatóság, környezeti nevelés, néphagyományok népszokások, átörökíthető ismeretanyag

Abstract

As a consequence of global and local environmental problems increasing focus should be given to questions of sustainability and environmental education. Educational goals and tasks require activities full of experience, which can promote a change of attitude efficiently. They should work their way into the personality and by doing so they establish a way of life, a habit that is sustainable and environmental conscious for the sake of the biosphere. Our traditions and customs should be rethought from the point of view of environmental awareness so that this change may be developed in daily activities and experiences in an effective way.

Key words: sustainability, environmental education, folklore, folk customs, transmittable knowledge

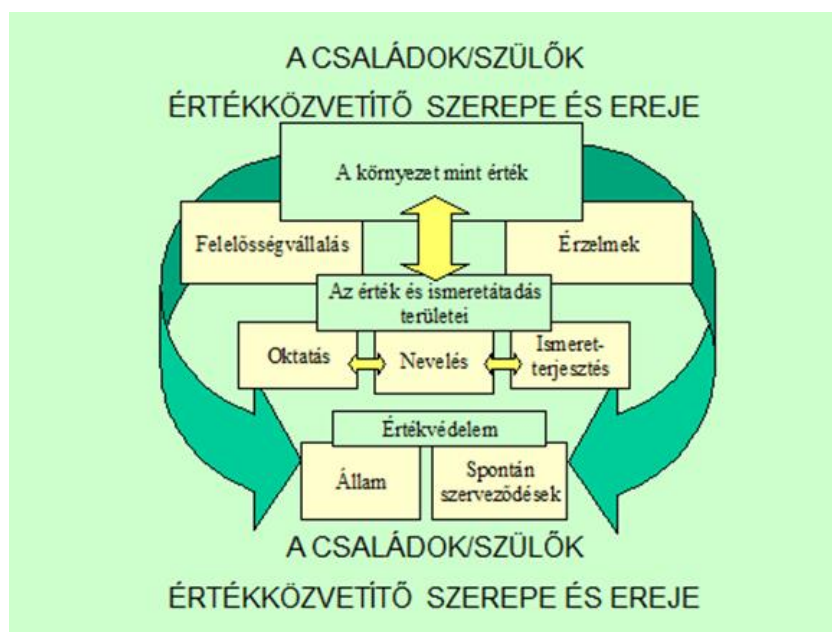
* molnar.katalin@uni-sopron.hu

1. Környezeti nevelés és a családi értékrend összefüggései

A környezetpedagógia magában foglalja a környezeti nevelés és oktatás, a környezeti képzés elméletét és gyakorlatát, koordinálja a környezeti nevelés, oktatáskülönböző szintereken végzett tevékenységét, foglalkozik a környezeti nevelés és oktatás célrendszerével, valamint elősegíti az oly sokszor említett módszertani megújulást. (LÜKŐ, 2003.)

A fenntarthatóságra nevelés a környezeti nevelés kibővült tartalmára épül, napjainkra a két eszme/módszer egymástól nehezen választható szét, de fontos, hogy egymásnak nem szinonimái. A fenntarthatóság pedagógiája szélesebb területet átfogó, a környezeti nevelés kibővült tartalmára épülő fogalom- és eszmerendszer.

A környezeti szocializáció érték közvetítő szerepe, a környezeti nevelés minél sokoldalúbb és eredményesebb megvalósítása tehát nem csupán feladat, hanem szükségesség is. Újra kell gondolni az ember és környezet viszony alakulását, új alapokra kell helyezni a szemléletünket. Ebben a folyamatban elsődleges látni, hogy az emberi személyiség az egyén és környezete viszonyrendszerében alakul, szociális interakciók során.

1. ábra: A családok/szülők érték közvetítő szerepe (Molnár, 2009)

A fenntarthatóság pedagógiájának és a környezeti nevelésnek is egyik legfontosabb célja, hogy aktív, környezetükről felelősen gondolkodni és cselekedni képes egyént neveljen. Mindehhez elengedhetetlen a személyes megtapasztalás, annak meg- és átélése, hogy az egyénnek milyen lehetőségei vannak a dolgok/helyzetek/körülmények megváltoztatásában. Amikor egy gyermek megtapasztalhatja, hogy is tud tenni, változtatni a fennálló rendben, felbecsülhetetlen ajándékot kap: bizalmat, hitet és reményt, hogy a környezete megőrzésével életteret és újabb lehetőséget élhet meg. Amennyiben a nevelés a társadalmi szerepvállalásra is fel tud készíteni, a társadalom, a további generációk számára is biztosítékkal szolgál. Így valósulhat csak meg a fenntarthatóság pedagógiai gondolata: A gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan elv, így kerül a környezettudatosság elsődleges értékek közé.

2. A népi ismeretek tanításának története

Hazánkban az 1960-as évekig a gyermekek nevelése általánosan többgenerációs családokban folyt, melynek következménye, hogy a gyermek neveléséért, ismeretei bővítéséért nem csupán a szülők, hanem egy tágabb szocializációs kör/környezet is felelt. A tudás- és ismeretátadás hagyományokon és szokásokon keresztül történt, közvetlen úton és cselekedet-sorokon keresztül, az élet részeként. Keretei az évszak jellemzői, az ünnepek, az időjárás és munkafolyamatok, a munkán túli idő lehetőségeit jelentették, gyermekek esetében főként a gyermeki tevékenységhez, játékhöz illesztve. A hagyományok, szokások apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre szálltak. Ezt több ezer kilométeres távolság és külső hatások alig-alig befolyásolták. Nem úgy, mint napjainkban. A mai emberek életvitele, életmódja nem teszi lehetővé ezt a hagyományozódást, ezért más közvetítő csatornákat kell keresni az értékmegőrzésre. Szerepe lesz az intézményes nevelésnek, ezen belül az élményszerzésre és a tapasztalatokra szükséges hangsúlyt fektetni.

Bálint Sándor *Ethnographia* (1937) című néprajzi folyóirat Tanítóképzésünk reformja és a néprajz című írása szerint: „Ma már elengedhetetlen pedagógiai követelmény, hogy a tanítónak ismernie kell tanítványainak környezetét, a tanítónak ismernie kell a szülői háznak, továbbá annak a szűkebb emberközösségnek vallási szellemét, szociális légkörét, amelyben a gyermek él. Ismernie kell tehát körzete népének világnézetét, hagyományos szokásait és életmódját, beszédében, közmondásaiban, felfogásában tükröződő egyéniségét, egyszerűen: a nép világát.” [BÁLINT, 1937:108]

Györffy István *Néphagyomány és nemzeti művelődés* című (1939) írása is elgondolkodtató és bizony napjainkban nagyon fontos gondolatokkal egészíti ki a nevelési elképzeléseinket. „Tanító-növendékeinek nagy része már a szülői házból népi hagyományokat hoz magával, de mert látja, hogy ennek a tanítóképző nevelési programjában jóformán nincs semmi szerepe, maga sem becsüli semmire.” [GYÖRFFY, 1939:59] Jelen életünk épp ezt mutatja közel 80 év után. Mindennapi munkám során tapasztaltam már, hogy hallgatóim otthoni kultúrkörük értékeit nem/sem ismerik. Egy-egy feladat kapcsán azonban szívesen szövegezik meg nagyszüleiket és a közös felelevenítés, a kiadott feladat elkészítése mindkét korosztály számára értékes.

Az 1980-as évektől sorra születtek azok az írások, melyek néprajzi ismereteket építettek be oktatási tananyagokba. Hangsúlyozták a népi kultúra nevelő-oktató munkában való felhasználását, szellemiségének, személyes, tárgyi környezetének megőrzését. Ezen időszakban erősödött az óvó-tanító és tanárképzési tematikákban való tájegységi jellemzők beépítése is, ami szerencsére egyes kurzusokban ma is jelen van/lehet.

Ágh Zsófia 1993-ban *Útmutató a tárgyi és szellemi néprajz tanításához* című írása a néprajz-tanítás megújításáról, szemléletváltásáról szól. A néprajz-tanítás fő célját az identitástudat kialakításában látja. „...mert identitástudat nélkül nincs kiegyensúlyozott, életképes társadalom. Identitásunkat a magyar kultúra történetében találjuk meg, ennek pedig szerves, letagadhatatlan része a magyar paraszti kultúra története” [ÁGH, 1993:6.]

Barsi Ernő 1992-ben jelentette meg *Néprajz az általános iskola kezdő szakaszában* című írását, azzal a céllal, hogy jól érzékeltesse, a néprajz nem különálló tantárgy kell legyen, hanem szervesen illeszkedjen más, főként művészeti területekhez. Hangsúlyozta, hogy a nevelő gyűjtse össze lokális/helyi értékeket, azokra építse nevelési és tanítási tervét. Ezen időszakban Barsi Ernő számos tanítványával, főként Rábaközi területeken a jó gyakorlatok alapját teremtette meg. „... szeretni csak azt tudjuk, amit ismerünk”. [BARSÍ, 1992:5]

Tarján Gábor *Mindennapi hagyomány* (1984) és *Fölnevelő hagyomány* (1995) című munkáiban elemzi a népi kultúra fogalmát, bemutatja a néprajzi csoportokat, azok tárgyi és szellemi műveltségét. e munka már fontos mérföldkő ahhoz, hogy azok a pedagógusok, akik

nem kapták örökségül a népi ismeretek sokféleségét, hasznosságát betekintést nyerhessenek a néprajz értékeibe, láthassák az értékközvetítő munka fontosságát.

A néphagyományok ápolására vonatkozó ajánlás az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramjának 'A külső világ tevékeny megismerése' című fejezetében kap helyet. „A gyermek miközben felfedezi környezetét, olyan tapasztalatok birtokába jut, amelyek a környezetben való, életkorának megfelelő biztos eligazodáshoz, tájékozódáshoz szükségesek. Megismeri a szülőföld, az ott élő emberek, a hazai táj, a helyi hagyományok és néphagyományok, szokások, a családi és a tárgyi kultúra értékeit, megtanulja ezek szeretetét, védelmét is.” [363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról, 1. melléklet, V/ A külső világ tevékeny megismerése 2. pont]

Egy néphagyományőrző óvodai program esetében a néphagyomány-ápolás tartalma beépül az óvodai nevelés teljes folyamatába, átszövi, és érzelmekre hatóan színesíti az óvodában folyó gyermeki tevékenységeket. A néphagyományőrző nevelés célja a gyermek harmonikus fejlődésének hatékony elősegítése a néphagyomány-ápolás gazdag eszköztárának felhasználásával. Nem külön témaként kell alkalmazni, hanem az óvodai nevelés komplex részeként. Beépíthető ünnepünkbe, hétköznapjainkba, irodalmi beszélgetésekbe, barkácsolásba, ének-zenei foglalkozásokba, mozgásos játékokba és idővel a szerepjáték alapelvévé válik. A néphagyományhoz kapcsolódóan átélt tevékenységek a közös élmény erejével hatnak a gyermekre, erősítik a közösséghez tartozás érzését, elősegítik a szülőföld iránti kötődés kialakulását. Nem csak érzelmi kötődés, hanem egy komplex személyiségfejlődés elősegítője. Az eredményesség érdekében kívánatos, hogy az óvodai környezet is néphagyomány közeli legyen. Így válik lehetővé a kreativitás kibontakozása természetes anyagokon keresztül és nyitottságot ad a szép és örök értékek befogadásra is. Teremdszítésre alkalmas terítők, szöttesek, a kosarak, szakajtók stb. felkeltik a gyermekek érdeklődését, témát adnak a beszélgetésre, melynek során a nevelő ismereteket nyújthat a régmúlt idő paraszti kultúrájáról, annak természeti értékeiről, az egyes termények feldolgozásáról, az évszakokhoz fűződő szokásokról, az időjárás megfigyelésekről, az állatokról, egyszóval az ember és természet viszonyáról. A népszokások jelentős része a naptári évhez, évszakok váltásához, a természet örök körforgásához kötődik. A népi kultúrában az ember és a természet kapcsolata tükröződik vissza. A jeles napokhoz fűződő színjátékszerű népszokások sokrétű, komplex nevelési lehetőséget nyújtanak. Találkozik bennük minden műveltség, helyet kap benne a játék, a dramatizálás, a gyerekek nyelvi improvizációja, a népzene, a néptánc, a népi díszítőművészet.

3. Kapcsolat a környező természettel

Amióta az ember megjelent a földön, ő is a bioszféra része, nem zárható ki belőle. Életvitelével, megmaradásához szükséges javak biztosításával nemcsak szegényíti, rontja a természetet, a biodiverzitást, hanem gazdagíthatja is. A hagyományos népi kultúrának a természettel való kapcsolat mindig fontos része volt. A néprajzi irodalomban számos adatot találunk arra, hogy a régi falu szervezeten is gondoskodott a természeti környezet védelméről. Az élőföld használatában törvények védték a közösség minden tagjának egyenlő jogát. Élőföld, vagy marhaélőföld, élés szó szerepel még számos úrbéri régi térképen, ami azt a teret, földet jelöli, mely egy-egy közösség számára, minden tagja számára rendelkezésre állt. Senki sem ragadhatott ki ebből magának többet mások és az életgazdagság kárára. Mivel tudták és érvényesítették, hogy ahol az emberek közti egyenlőség megromlik, ahol egyesek mások kárára többet akarnak maguknak biztosítani, ott megromlik a társadalom és az életgazdagság kapcsolata, tehát ott sérül a biofilia [VÁRKONYI, 1993]. A természet és az életszeretet része volt a hagyományos népi kultúrának, s ezt a kulturális értéket át is adta egyik generáció a másoknak. A hagyományos népi kultúrában minden anyagi, biológiai vagy

fiziológiai emberi szükséglet kielégítése művészi formában történt. Művészetben átfogóan azt a formát értjük, mely az élet minden tevékenységében tárgyiasult és szellemi formában is megjelent. E formában neveli a néphagyomány a gyermeket az élet, az élőlény szeretetére, megbecsülésére, a vele való kapcsolat megélésére. Amikor a kisgyermek énekszóval köszönti a Napot, a fecskét, röpteti a katicabogarat, biztatja a csiga-bigát, a művészet erejével szereti meg környezetének élőlényeit. (esőhívogatók, naphívogatók, fecskeköszöntők, katicabogár röptető, liba legeltető, lepkeröptető, termékenységvarázslók) Felnőttkorban legbelső érzéseit az élővilág, a természet képeivel tudja csak igazán kifejezni, megfogalmazni. Erről tanúskodnak a népdalok utánozhatatlan szépségű képei is. [SELMECZI KOVÁCS, 2006]

Az életszeretet, kapcsolat a természeti környezettel, az élővilággal, feltétele az emberekkel való hasonló, szeretetre épített kapcsolatnak. A hagyományos népi társadalom a maga megtartó közösségeivel e kétféle kapcsolatot ember-természet, természet-ember szétválaszthatatlanul igyekezett biztosítani. A korábbi társadalmakban a hagyományok ismerete, betartása, követése az egyén számára védelmet, a közösség által történt elfogadást, elismerést jelentett. Míg a hagyományok indokolatlan megszegése kirekesztettséget hozott magával. A hagyomány egyik legfontosabb funkciója tehát, a hosszú távú biztonság, a hatékony tapasztalatátadás volt. A hagyományokban rögzítődött a paraszti csoportok tudása az őket körülvevő, kenyerüket adó természetről, környezetről. Részletes és erőteljes írott és szójhagyomány őrzi a természeti erőforrásokat a közlegelőre, közerdőre vonatkozólag. Az egykori székely „rendtartó falu” célja ugyanaz volt, mint a mai „tartamos” erdőgazdálkodásé: védelem és természetkímélő, ökológiailag fenntartható életmód biztosítása a közösség jövőjének, a megszülető új nemzedékeknek védelmében. A természethez szoros szálakkal fűződő, annak kiszolgáltató falusiak édes- és nagyszüleitől, rokonaiktól, szomszédaiktól, kortársaiktól elmondások, megfigyelések, munka- és szórakozási alkalmak során sajátították el környezetük ismeretét. Okultak olvasmányaikból, kalendáriumokból, a „csízióból”, prédikációkból, az ismétlőiskolák gyakorlatából is. A pásztorgyerek, ha sürgősen nem tanulta meg, hogy mit ehett erdőn, mezőn, réten tavasztól őszig, akkor nagyon sokat éhezett. A tudás elmélyítésének fontos alkalmai voltak a családi, olykor szomszédokkal való összefogással végzett munkák (pl. építkezés, aratás, betakarítás, szőlőmunka, szüret, erdei munka), és az is, mikor a nagyszülő gombát, szamócát szedni, nyírvizet csapolni vitte unokáját, de a közös határjárások, a búza érésének vizsgálata, a fiúgyermek csoportos élelemszerzése: madártojás-szedés, halászat, rákászat és más lehetőségek is. A környezet ismeretével együtt így sajátították el, hogyan, mikor, mit kell elvégezni – ötszáznál több „parasztregula” szól erről, a legismertebb a Szent György napi kihajtás -, hogyan kell építkezni, természetes anyagokból bútorokat, házi és más munkaeszközöket, játékokat készíteni, hogyan kell rendben tartani a házuk táját. A helyi közvélemény megkívánt egyfajta külső rendet, tisztaságot. Megszólták, akinek nem volt rendszeresen meszelve a háza, nem volt szép virágoskertje, a háza előtt nem söpörte el a járdát, nem tisztította ki az árkot, s aki az őszi búcsú idejéig nem végezte el a betakarítási munkákat. A tájba illő építkezés, a természetes helyi anyagok felhasználása, a hulladék kellő hasznosítása a gazdálkodásban, illetve jól elkülönített tárolása hozzátartozott a paraszti gyakorlathoz. A paraszti élet rendjét természetszerűen az évszakokhoz való igazodás - az évkörös rend alakította. [MOLNÁR, 2003]

4. Környezeti nevelés az óvodapedagógusok képzésében

A természettudományos nevelés/ismeretközlés része a környezeti nevelésnek, melyet hallgatónk egy féléves kurzuson sajátítanak el. A hallgatók nyitottá válnak a természet szépségei, értékei iránt. Megismerik azokat az elemi természettudományos módszereket, melyekkel ismeretekhez juthatnak, ismeretekhez juttathatnak óvodás korú gyermekeket a

külső világ tevékeny megismertetése során. Az ismereteket közvetlen tapasztalatszerzés útján vagy különböző képi és szöveges ismerethordozók révén szerzik meg. A természettudományos nevelés során természet tárgyait, élőlényeit, jelenségeit, kölcsönhatásokat lesznek képesek saját maguk megfigyelni, elsajátítani. Majd ezen ismereteket a kisgyermekek életkorának megfelelő szinten felfedeztetni és megfogalmazni. A természettudományos nevelés során a hallgatók megtanulnak egyszerű méréseket végezni, megismerkednek a természettudományos módszerek legegyszerűbb formáival, egyszerű kísérleteket végeznek el. Megtanulják tapasztalataikat, megfigyeléseiket szóban, írásban vagy rajzban, projekt összefoglalókban megfogalmazni. A természettudományos nevelés során, a hallgatókban kialakítjuk/fenntartjuk a kételkedés, a „mi van akkor, ha...” szemlélet igényét, a természet iránti kíváncsiságot és a megőrzésért lévő felelősséget. Értékelnünk kell a hagyományok, szokások nevelő és értékközvetítő, a műveltségi hátrányokat kompenzálni tudó erejét. Feladatunk az értékek őrzése és hiteles átadása, mivel ezek képezik magyarságunk alapját. A személyiségfejlesztésben célunk azoknak a normáknak az elsajátíttatása, amelyet a társadalom minden embertől elvár, s ebben támpontot ad a tradicionális értékeinkben rejlő környezet-tudatosság.

Felhasznált irodalom

- ANDRÁSFALVY BERTALAN (2004): Hagyomány és környezet. In: Andrásfalvy B., Domokos M. és Nagy I. (szerk.) Az Idő rostájában. III. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. Budapest.
- ÁGH ZSÓFIA (1993): Útmutató a tárgyi és szellemi néprajz tanításához, Tárogató Kiadó, Budapest
- BARSI ERNŐ (1992): Néprajz az általános iskola kezdő szakaszában OKI-MKM-BTF, Budapest
- BÁLINT SÁNDOR (1937): Tanítóképzésünk és a néprajz. In: Ethnographia, XLVIII. pp. 107-114.
- GYÖRFFY ISTVÁN (1993): Néphagyomány és a nemzeti művelődés. Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen, 84 p.
- LÜKŐ ISTVÁN (2003): Környezetpedagógia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- MOLNÁR ZSOLT (2010): Hagyományok (Knézy Judit 2003. évi szövegének felhasználásával) In: Vásárhelyi J. (szerk.) Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia Alapvetés 2010. 3. javított kiadás, Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, Budapest, pp. 103-111.
- R. VÁRKONYI ÁGNES (1993): Történelmi ökológia és a művelődés története. In: R. Várkonyi Á. és Kósa L. (szerk.) Európa híres kertje. Történelmi ökológiai tanulmányok Magyarországról. Budapest. pp. 258-282.
- SELMECZI KOVÁCS ATTILA (szerk.) (2006): Lélek és élet. Ünnepi kötet Lackovits Emőke tiszteletére. Veszprém, pp. 134-138.
- TARJÁN GÁBOR (1884): Mindennapi hagyomány. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- TARJÁN GÁBOR (1995): Fölnevelő hagyomány. Magyar Médiapedagógiai Műhely, Budapest.

363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról